

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА НАРОДНО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ЗАСОБАМИ

У статті розглядається питання формування духовного здоров'я особистості школяра через єдність ідей народної педагогіки та сучасних виховних засобів; вміння привчити дитину до вибору правильних моральних дій у проблемних ситуаціях.

Ключові слова: духовність, особистість, моральна культура.

Сутність духовно-морального виховання розкриває цілу низку понять і категорій, найважливіші серед яких “духовна спрямованість”, “духовність”, “духовна культура”, “духовне здоров'я” та ін. Духовність є багатомірною системою утворень у свідомості та самосвідомості людини, в яких відображаються її найбільш актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до власного “Я”, а також сприйняття навколишньої дійсності. Сучасна педагогічна наука повинна прагнути виховати такого педагога, який би міг знайти правильне рішення в будь-якій ситуації, зуміти підтримати дитину, допомогти, порадити.

Виявлення вагомості значення певних засобів виховання можна спостерігати через реалізацію їх у практичній діяльності. Зокрема, це народно-педагогічний досвід зосереджений у казках, притчах та прислів'ях, практичній діяльності, що передається від матері до дочки, від батька до сина; засоби педагогічної науки зосереджені у певних правилах, нормах, законах тощо. В умовах становлення України як держави вчені визначають такий рівень патріотичної свідомості, який би сприяв процесу безпосередньої взаємодії людей різних соціальних станів з метою становлення духовного розквіту, матеріального благополуччя держави. Формування такої свідомості проходить складний процес, з раннього дитинства, починаючи із взаємовідносин у сім'ї.

Важливо виокремити деякі форми співпраці виховних осередків. Це, зокрема, єдність мети виховного процесу з життям та цілей сімейного і шкільного виховання; урахування вікових та соціально психологічних особливостей дітей (їх здатність до сприйняття та осмислення доцільності виконання даного доручення, а також посильності у його виконанні); індивідуальний підхід до кожної дитини; постійний контакт учасників виховного процесу; поєднання колективної та індивідуальної роботи, а саме залучення дітей до створення корисних благ для інших, покладання на дитину відповідальності за доручену справу тощо.

Саме відповідальність ми вважаємо тією моральною категорією, яка є невід'ємною у процесі формування ставлення людини до праці. Відповідальність – це цілісна моральна якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції. Вона розглядається як смислове утворення особистості, як загальний принцип співвіднесення особистісної саморегуляції мотивів, цілей та засобів життєдіяльності. В одних випадках це прийняття необхідності обов'язку з-поміж різних варіантів внутрішньої позиції та поведінки, в інших – підбір та оцінка засобів досягнення цілей, виконання зобов'язань; зміна обсягу відповідальності чи припинення діяльності поведінки, незважаючи на їх успішний хід, а також зміна внутрішньої позиції, смислу, наміру щодо реальних дій. Однак, через низку причин формування відповідального ставлення дітей до праці може бути утрудненим. Часто ними виступають наступні причини: несприйняття дитиною того, що навчання є її

повсякденним обов'язком; батьки не готові (морально чи фізично) допомогти у вирішенні складних питань; батьки та вчителі надто вимогливі до дітей; дитина не навчена до самостійної праці та до самоконтролю; наявність негативного прикладу з боку старших брата чи сестрички, однолітків.

Важливим етапом у становленні педагога – є залучення дитини до діяльності, де б сам учень прагнув реалізувати себе в тому чи іншому виді діяльності, суспільнокористній праці, певному виду мистецтва тощо. У будь-якій педагогічній діяльності необхідною умовою успішного вирішення навчально-виховних та трудових завдань є так званий “педагогічний резонанс”, під яким розуміють такий варіант співпраці вихователя та дитини, при якому намагання та дії педагога “підсилюються” за рахунок дій дитини і навпаки: прагнення та зусилля дитини “інтенсифікуються” за рахунок намагань і дій вихователя, бо тільки за цієї умови дитина стає суб'єктом діяльності та самовиховання, а педагог (батьки, вчителі, вихователі) – організатором і керівником навчально-виховного процесу. Серед важливих чинників особливу увагу акцентуємо на соціальному становленні дитини перш за все у сім'ї, а також активне залучення дитини до навчально-трудої діяльності, формуючи при цьому такі важливі якості як відповідальність, сумлінність, любов та повагу як до батьків так і до рідної землі.

Беззаперечно, важливе значення у формуванні морально-зрілої особистості відводиться сім'ї. Однак, будучи невід'ємною частиною суспільства ми не можемо обмежити дитину лиш сімейним світоглядом чи перевести її в поле шкільного світобачення. Сім'я і школа повинні співпрацювати з єдиною метою - виховання повноцінної особистості на моральних принципах суспільства. Сімейні відносини є найбільш тривалі та стійкі і навіть тоді, коли дитина знаходиться за межами сімейного середовища, вона діє за законами та правилами сім'ї, часто не усвідомлюючи цього. Це проявляється в манері поведінки дитини на вулиці з однолітками, виконанні нескладних доручень, ставленні до тварин, бажанні допомогти іншим тощо.

Важливе місце серед методів впливу на особистість дитини в сім'ї має батьківська любов, взаємовідносини між батьками та їхні моральні орієнтації, психологічний клімат у родині. В сім'ї дитина вперше чує, що є добро і зло, що означає поважати і нехтувати, які наслідки будуть від милосердних вчинків і байдужих. Важливий акцент на даній проблемі робить народна педагогіка: “Не роби іншим того, чого не бажаєш собі”, “Поважай батька й неньку і буде тобі скрізь гарненько”. Засвоєння дитиною моделей поведінки та взаємовідносин, що існують у сім'ї, здійснюється поступово через “статеву-рольову” ідентифікацію: визнання оточуючих з одного боку, та подібність до когось з батьків – з іншого. Орієнтації сім'ї відіграють провідну роль у процесі прийняття переважної більшості рішень. Система ціннісних орієнтації індивідуальна для кожної особистості. У сім'ях, де дотримання моральних та правових цінностей є законом життя батьків, формування їх у дітей відбувається автоматично. Сформованість особистості можна оцінювати за сформованістю її власних ціннісних орієнтацій, наскільки вони характерні для даного періоду життя людини (дитини), відповідають її інтересам, збагачують світогляд, відповідають вимогам соціуму, є стилем життя. Тому важливо, щоб школа та сім'я усвідомлювали необхідність поєднання спільних зусиль на основі яких створюються необхідні умови в процесі виховання дітей.

Важливе значення у виховному процесі має місце заохочення дитини до виконання нею певних доручень. Сам виховний процес та діяльність в цілому

вимагають постановки та дотримання певних моральних ідеалів щодо співпраці, атмосфери спілкування, створення оптимальних умов для сприятливого засвоєння та розуміння дитиною, чого саме від неї вимагають вихователі. Доцільно тактовно вчити дітей дотримуватися тих критеріїв яких варто дотримуватися у виконанні певних зобов'язань: подумати чи буде справа корисною для інших людей; з повагою ставитися до тих, хто працює поряд; якщо вашої допомоги потребують інші – зробити це дуже приязно і ненав'язливо, вміти відповідати як за успіхи так і невдачі; вчитися критично оцінювати власні вчинки; керувати своєю поведінкою та емоціями; вчитися слухати інших.

Проблема морального вчинку завжди займала одне з провідних місць у психолого–педагогічній практиці, бо саме мораль є джерелом регуляції стосунків, оскільки закріплює досягнутий рівень уявлень про морально цінне, а звідси формує у людській свідомості образ належної поведінки. Людина завжди перебуває у взаємодії з іншими людьми, навколишнім середовищем, а результат діяльності залежить не тільки від активної співучасті, а й від тих факторів, які не мали явно вираженого характеру, однак в більшій чи меншій мірі були наявні. Сюди відносимо різноманітні ситуації, завдання, досвід учасників виховного процесу, здатність аналізувати вчинки та адекватно ставитися до власної поведінки, вибору мотивів що спонукають до дії. Важливе значення також мають фактори, що стосуються здоров'я та бажання співпрацювати.

Наприклад, І.Бех акцентує увагу на такій якості, як людяність. “Людяність, стверджує він – це джерело, мета і критерій істинності гуманістичного світогляду. Йдеться про особистісну якість людини, що має проявлятися у відповідальності за себе перед своєю совістю, у прагненні допомогти, а не нашкодити іншій людині, у свідомому виконанні обов'язку збереження людського життя і природи, яка залучається людством у свою життєдіяльність” [1, с.21]. Саме моральні відносини конкретизують наявний рівень людяності життя.

Важливим аспектом у вихованні є наявні комунікативні здібності як вихователя так і дитини. Через вміння спілкуватися та правильне тлумачення того, чого ми очікуємо від виховання – буде формуватися правильне сприйняття дитиною поставлених перед нею завдань та світогляд дитини в цілому. Вчені виокремлюють наступні складові комунікативних здібностей: орієнтування у різноманітних ситуаціях що засновані на знаннях і життєвому досвіді; взаємодія з оточенням завдяки розумінню себе й інших у міжособистісних відносинах; володіння ситуацією; готовність та вміння співпрацювати з людьми, особливо з дітьми; наявність знань, умінь і навичок конструктивного спілкування.

Ще одна вагома складова виховного процесу – це вимогливість та послідовність у виховній практиці. Зокрема, народна педагогіка акцентує увагу на вимогливості, як одному з аспектів виховання. У вимогливості проявляється ставлення особистості до інших людей через призму ідеалів, правил ставлення до самого себе. Недарма вимогливим у народі називають того вихователя, котрий прагне навчити дитину творити добро, мріяти і втілювати свої мрії в реальність; вчить бачити себе і свої вчинки очима інших людей; та в будь-якій ситуації знайти справжнє рішення; вчителя, котрий не буде байдуже спостерігати як дитина губиться у власних вчинках, а порадить і допоможе, стане другом. Звернення до серця і розуму дитини, а не намагання повчати та вказувати їй, розпоряджатися нею, є найкращим психологічно довершеним інструментом, котрий завжди спрацьовує, викликає відгук дитячої душі, бажання стати кращим. Таким чином відбувається не лише взаємодія

вчителя та вихованця, а й поєднання їхніх прагнень, зусиль у спільну дію, виникає об'єднуючий мотив, який забезпечує гуманні стосунки вихователя і дитини, їх суб'єкт-суб'єкту педагогічну взаємодію. В. Сухомлинський зазначає, що треба вміти відчувати поряд із собою людину, уміти розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ – радість, горе, біду, нещастя. Думати і відчувати, як твої вчинки можуть відбитися на душевному стані іншої людини [2].

Любов і суворість в правильному співвідношенні - вагомими дійовими чинниками виховної діяльності як в сім'ї так і в шкільній практиці. Дитина, дивлячись на батьків, стає їхнім відображенням у словах та діях. І, як засвідчує практика, можна змінити окремі погляди та переконання людей дорослого віку, все ж основний "багаж моральності" закладається в дитинстві, бо "Яблуко від яблунки не далеко падає", "Який куц - така й хворостина, який батько – така й дитина", "Яке дерево – такі його квіти, які батьки – такі й діти", "З кривого дерева й тінь крива", "Який явір – такий тин, який батько – такий син".

У виховному процесі батьки прагнуть до оволодіння певними методичними засобами виховання, а школа – до укріплення та взаємодії з батьками в плані виховного, трудового, психологічного, духовного, морального розвитку. Підбираючи різноманітні виховні засоби вихователю легше та цікавіше працювати з дитиною. Важливим елементом у народно-педагогічній практиці вчителю є використання різноманітних ігор, руханок, забав, пісень, елементів народного танцю, прийомів козацьких тренувань, гуцульських коломийок, прислів'їв, порівнянь, казок. В казках народ завжди ставить інтереси працюючих людей вище ані ж тих, що марнують час, недбало ставляться до себе та інших людей, зокрема у казках "Дідова дочка і бабина дочка", "Хлібороб", "Як чоловік кішку вчив працювати", "Дідова дочка і золота яблуня", "Як циган молотив" та ін.

Доречним буде використання у виховній роботі з дітьми прикладів з народних пісень. Наприклад: "Два півники", "Грицю, Грицю до роботи", "Я в матері одна була", "Чи не той то Омелько", "Господиня" та ряд інших. Зокрема, в пісні про Омелька співається:

Він нажав пів снопа,	Він нажав цілий сніп,	І далі: А як сяде за обід,
Він нажав пів снопа,	Він нажав цілий сніп,	А як сяде за обід,
Та й хвалиться, що копа.	Та й говорить – десять кіп...	Із Омелька лється піт.

Варто зазначити, що система трудового виховання дітей дещо відрізняється в сільських та міських сім'ях, охоплює різноманітні сфери життя дитини. В селах до праці дітей залучають з раннього дитинства. Вони допомагають пасти худобу, забавляють молодших дітей, допомагають батькові й матері по господарстві; у гірських місцевостях одержують знання зі скотарства, залучаються до роботи по догляду за отарою, на пасіці, збиранні ягід та грибів. Зміст і характер праці в родині завжди відповідає потребам і умовам соціально-економічного життя сім'ї, а трудове виховання здійснюється через безпосереднє залучення дітей до праці батьків. При цьому зберігається наступність виховного процесу зумовлена віковими можливостями дітей.

Багато педагогів, а саме О. Духнович, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, виокремлюють працю як один з важливих засобів формування особистості та вважають за необхідне поєднувати навчання школярів з сільськогосподарською працею, навчати в школах мистецтву вишивки, різьби по дереву, малювання, ковальства, виготовлення різноманітних знарядь праці тощо. Народна педагогіка

прагне дати підростаючому поколінню всебічну трудову підготовку; чітко виокремлює, що дитині посильне, не боїться того, що праця втомлює, знає, що вона не можлива без терпіння, старань, можливих розчарувань, що не все вдається відразу. Завдяки праці людина пізнає навколишній світ. До організації праці вона висуває конкретні вимоги: подбати про вдалий початок роботи (“Добрий початок – половина справи”), працювати енергійно (“Робить, як мокре горить”), бути витриманим, наполегливим і організованим, не боятися труднощів (“Вовків боятися – в ліс не ходити”), доводити справу до кінця (“Кінець – справі вінець”).

Аналізуючи дитячі твори-роздуми сам вчитель має змогу вдосконалювати навчально-виховний процес завдяки методичним розробкам, проведенні роз’яснювальних бесід, рекомендацій для прочитання учнями літератури, відвідування музеїв та театрів. Однак, дуже важливо заохотити дітей до співпраці та розуміння даної проблеми, щоб не звучали з дитячих вуст “Це треба написати...”, а, навпаки – “Давайте, я це зроблю!”.

З такою ж метою варто актуалізувати питання на тему народних звичаїв, сімейного виховання, ставлення до природи, історії тощо. Наприклад: “Батько і мати обереги сімейного щастя”, “Вода – енергія життя”, “Я частина цієї землі”, “Великдень у моїй родині”, “Піст – час духовного очищення”, “Що для мене значить слово “Вітчизна”, “У рідній стороні і сльози солодкі”, “Пісня моєї бабусі” та ін.

Важливим елементом родинного виховання є пісня, яка супроводжує людину ще з коліски. Пісні склали в процесі праці, виховання дитини, готуванні їжі, догляді за господарством тощо. Учасником кожної дитячої пісеньки (чи то жартівливої чи коліскової) є певний персонаж-звірятко, що закликають котика працювати - дитину колісати, дрова рубати, копати грядку, ловити рибку, піч топити, вчитися шити, молотити. Цілком логічно перед дитиною постає висновок, що коли на світі працюють всі – значить праця є невід’ємною часткою життя. Формуючи духовну культуру дитини невичерпним джерелом є залучення дітей до прочитання цікавих книг про історію, звичаї, культуру, рідну землю, природу тощо.

Для прикладу наведемо твори дітей, тематика яких була запропонована вчителями, де діти щиро висловлюють свої міркування.

Пісня – душа народу

З давніх-давен люди створювали різноманітні пісні. Пісні славилися своїм повчанням. Без пісні не обходилися жодні заходи: чи то на полі робота, чи далека дорога на заробітки, а тим паче – вечорниці, весілля чи похорони. Піснею люди навчилися висловлювати і смуток, і радість, і любов. З піснею народжується дитина, в пісні зростає: “Ой, спи, дитя, колишу тя...” Пісня вчить працювати, а працюючи – радіти життю:

“Вийшли в поле косарі
косить сіно на зорі.
Хоч не рано почали –
Та багато утяли...”

Пісня завжди допомагала переборювати тяжкі хвилини у житті, наприклад, розлуку з коханим, хворобу, похід до війська. Вона вела у бій за рідну неньку Україну.

Багато є пісень, які ми сьогодні співаємо, і не знаємо справжнього автора. Вони просто стали народними. Безліч віршів відомих поетів покладено на музику: “Ой ти, дівчино, з горіха зерня...” І. Франка, “Думи мої, думи мої” Т. Шевченка.

Завжди те, що наболіло у серці – виливалося сумними чи радісними рядками у пісні... (Мирослава Н., 6 клас).

Книга – скарб людини

Книжка – то є скарб людини:
Там вчимося ми дружити,
Там добру вчимося, любові –
З нею ми вчимося жити.
Там читаємо про Бога,
Рідну землю – Україну,
І як треба шанувати
Нашу мову солов'їну.
Там про небо, і про море,
Степ, ліси, лани і гори...
І про все, що схочеш знати –
В книзі зможеш відшукати! (Соломія Н., 5 клас).

Повернення до духовного коріння народу та світової педагогічної думки ставить у центрі нашої уваги особистість дитини, її здатність до розвитку та саморозвитку, особистість, яка формується лише в тісному взаємозв'язку з іншими людьми. Якщо ми собі уявимо людину, яка не спілкується з іншими людьми, не чекає нічого від інших, не мріє дати щось цьому світові – це буде людина, яка втратила свою індивідуальність, духовність, власне “Я”.

Отже, вирішальний вплив на формуванні духовного здоров'я особистості має такий виховний процес, коли виховні впливи з боку дорослих та активність дитини переслідують єдину ціль – формування високоморальної особистості, виховання працелюбності, стриманості, вимогливості, старанності, відповідальності. Мистецтво виховання полягає не лише в умінні бачити і передбачати різноманітні складні ситуації, які виникають у роботі з дітьми, а й навчити дитину самостійно орієнтуватися в життєвих обставинах і вже змалку привчити її приймати хоча б найпростіші, але самостійні рішення і саме таким чином у дитини розвивається власний світогляд та складається внутрішня потреба у відповідальній поведінці.

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.

2. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка. – К., 1997. – С. 21–25.

3. Савчин М. В. В. О. Сухомлинський про психологію відповідальності дитини // Василь Сухомлинський і сучасність: Науково-методичний збірник / Упорядник і відповідальний редактор – М. Я. Антоненко. – Київ, 1994. – Випуск I. – С. 97–100.

4. Скульський Р. П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості: Монографія. – К.: Вища школа, 1992. – 135 с.

The given article deals with the question of spiritual formation of schoolchildren through the unity of ideas of folk pedagogy and modern upbringing means.

Key words: *spiritual, personality, moral pedagogy.*